

ІСТОРІЯ В ОСОБАХ

О. В. ПАВЛЮК (Київ)

Радянофільство Є. Петрушевича: переконавання чи вимушеність?

29 серпня 1995 р. минуло 55 років з дня смерті відомого західно-українського політичного діяча, посла Галицького сейму у Львові (1910—1914 рр.), депутата Віденського парламенту (1907—1918 рр.) і голови Української парламентської репрезентації (1917—1918 рр.), президента Української національної ради Західноукраїнської Народної Республіки Євгена Петрушевича. Ця дата минула непомітно, як і останні роки його життя, котрі колишній президент і диктатор ЗУНР провів на чужині у складних матеріальних умовах, підтримуваний лише апостольським вікарієм для українців у Німеччині отцем Петром Вергуном та гетьманом Павлом Скоропадським¹. Петрушевич помер на 78-му році життя у містечку Гермсдорф поблизу Берліна, майже всіма забутий. Навіть скромний пам'ятник на його могилі з'явився лише у 1959 р. завдяки зусиллям торонтського Об'єднання українських правників.

Політичні опоненти Петрушевича звинувачували саме його в проведенні невдалої політики на міжнародній арені в 1919—1923 рр., що призвела до окупації Східної Галичини Польщею. Інші не змогли пробачити йому "зраду" ідеї соборності України, пам'ятаючи про конфлікти між Петрушевичем і Симоном Петлюрою та про листопадову 1919 р. угоду між Українською галицькою армією і Добровольчою армією генерала Антона Денікіна. Всі разом закидали Петрушевичу радянофільство. Так, Олександр Шульгін писав, що Галичина "була цілковито перейнята своєю вужчою справою. Галичина в той час боролася виключно за своє буття, супроти Польщі. А серед її діячів панували різні думки: одні попросту шукали захисту на Сході, все одно чи у Леніна, чи у Денікіна, безоглядно орієнтуючися на Москву. Це був Петрушевич і з ним Панейко, відомі галицькі неомосквофіли"².

Чи справді Петрушевич симпатизував радянській владі? Чи були у нього зв'язки з радянською Україною і Росією, і якщо так, що й коли змусило його встановити їх і як вони розвивалися? Сьогодні неможливо, на жаль, дати вичерпну відповідь на ці питання. З огляду на делікатність теми вона протягом тривалого часу замовчувалась як українською радянською, так і українською зарубіжною історіографією. Залишилися обмаль документів, а ті, що нам пощастило виявити, мають фрагментарний характер і свідчать про надзвичайну конфіденційність контактів між урядом ЗУНР і радянським партійно-державним керівництвом, адже в їхньому афішуванні не були зацікавлені обидві сторони. Автор робить лише першу спробу висвітлити цю маловідому сторінку української історії. Сподіваємося, що стаття дасть поштовх новим науковим пошукам та приверне громадський інтерес до незаслужено забутої постаті Є. Петрушевича.

Уперше альтернатива можливого порозуміння з радянською владою постала перед Є. Петрушевичем і урядом ЗУНР навесні 1919 р. Після чотирьох місяців запеклої боротьби, у середині березня, відбувся перелом на польсько-українському фронті в Галичині: польським військам, посиленим за рахунок частин, що прибули з Познані, вдалося перейти у наступ і відкинути Українську галицьку армію від Львова. Водночас під

натиском Червоної армії на Правобережжі відступала Директорія УНР, яка ще 2 лютого була змушена залишити Київ і відійти до Вінниці, а потім — до Рівного. Надії галицького уряду — Державного Секретаріату — на допомогу УНР у війні проти поляків не виправдовувалися. Директорії було не під силу втручатися у події на галицькому фронті, і де-юре вона навіть не була з Польщею у стані війни.

Ситуація ускладнилася ще більше, коли революційна пожежа запалала у Європі. 21 березня було проголошено Угорську Радянську республіку, проти якої одразу перейшли у наступ румунські та чехословацькі війська. У зовнішній політиці Будапешт почав орієнтуватися на комуністичну Москву. Як писав пізніше міністр закордонних справ радянської Угорщини Бела Кун, "ми сподівалися, що нам як-небудь вдасться утриматися, доки не встановиться через Галичину зв'язок з Росією"³.

Потребуючи військової допомоги ленінського Раднаркому для утримання влади в країні, Бела Кун звернувся до колишнього голови Директорії УНР Володимира Винниченка, який тоді перебував у Відні, з пропозицією посередництва між українськими лівими соціалістичними течіями і російським Раднаркомом для створення в Україні радянського уряду, який мав би "ліквідувати Директорію і галицький Державний Секретаріат"⁴. Очевидно, майже не розраховуючи на "ліквідацію" Державного Секретаріату, Бела Кун водночас неофіційно запропонував галицькому представникові у Будапешті Ярославу Біберовичу своє посередництво у переговорах між урядами ЗУНР і радянської Росії.

Пропозиція угорського міністра розглядалася на засіданні галицької Ради державних секретарів 31 березня. У ході її обговорення виявилися певні розбіжності. Заступник державного секретаря ЗУНР у закордонних справах Михайло Лозинський виступив за "неофіційні розмови" з урядом Угорщини щодо миру із "советами". Виконуючий обов'язки держсекретаря у закордонних справах Лонгин Цегельський запропонував вести переговори безпосередньо з російським радянським урядом, але за умови визнання суверенітету України і виведення "більшовицьких військ за означену демаркаційну лінію". Проте більшість членів уряду, зокрема його голова В. Голубович і держсекретарі О. Бурчинський та А. Артимович, рішуче висловилися проти будь-яких переговорів. Показовою була аргументація голови УНР-Ради Є. Петрушевича, який також брав участь у цьому засіданні уряду. Він зазначив, що "тепер всякі переговори з Советом були би небезпечні, бо вони були би голосні — а се довело би до розбиття переговорів з Антантою"⁵. Зрештою, пропозицію Б. Куна було відхилено. Коли за два тижні, під час візиту до Станіслава угорської торговельної місії, її голова д-р Кіш вдруге звернувся з подібною пропозицією, в держсекретаріаті на неї не звернули уваги⁶.

Така позиція керівництва ЗУНР щодо взаємин з більшовиками не змінилася й пізніше. У другій половині квітня Червона армія робила все можливе, аби завдати остаточної поразки військам УНР і прорватися до Угорщини. Командуючий радянськими військами в Україні Володимир Антонов-Овсієнко згадував: "Виникла велика спокуса для нашої армії... ударом через Галичину піти на з'єднання з Угорщиною. Та це означало вступити у відкриту боротьбу з галицькими націоналістами"⁷. Сил для цього не вистачало, і тому виникла потреба досягти домовленості з урядом ЗУНР.

Враховуючи суперечності, які існували між наддніпрянськими і галицькими керівниками, Раднарком УСРР запропонував Державному Секретаріатові провести сепаратні переговори⁸. 7 травня голова РНК УСРР Христіан Раковський надіслав до Станіслава ноту, в якій висловлювався намір "утриматися від усіх військових операцій на території Східної Галичини за умови, що уряд Східно-Галицької Народної Республіки... припинить воєнні дії проти УСРР". У документі також наголошу-

валосся, що "питання політичної організації Східної Галичини є внутрішньою справою галицьких робітників і селян", котрі "самі шляхом власної збройної боротьби встановлять радянську владу"⁹. Через день з відозвою до "Трудящих Галичини і робітників цілого світу" звернувся Український Центральний Виконавчий Комітет (УЦВК). Запевняючи, що Червона армія може перейти кордон лише для надання допомоги трудящим, а також у разі потреби "добити цю гадину", тобто війська УНР, УЦВК водночас закликав галицьких робітників і селян повалити "владу поміщиків і капіталістів"¹⁰.

Демагогічний характер цих звернень був очевидним. З одного боку, визнавалося право галичан (щоправда, лише робітників і селян) самим обирати форму влади на своїй території, а з іншого, — заявлялося, що цією формою мають бути тільки ради, і населення відкрито закликалося до повалення власного уряду. ЗУНР називалася "Східно-Галицькою Народною Республікою". Радянська влада, здається, розраховувала не стільки на порозуміння з урядом ЗУНР, скільки на революційні виступи галицьких трудящих. Тому результат таких відозв передбачити було неважко.

У ніч на 10 травня радіотелеграма (нота) Раковського була зачитана на засіданні Державного Секретаріату. Всі промовці (В. Голубович, В. Курманович, С. Витвицький) висловилися проти запропонованих переговорів з огляду на можливість виникнення конфлікту з Антантою і негативну позицію Директорії. Крім того, на думку начальника штабу УГА генерала Віктора Курмановича, "коли большевики просять о перемир'ї, се доказ, що з ними зле"¹¹.

Наступного дня пропозиція керівництва УСРР дискутувалася на спільному засіданні уряду ЗУНР, членів Директорії Федора Швеця і Опанаса Андрієвського та голови Ради народних міністрів УНР Бориса Мартоса. Останній проінформував присутніх про точку зору С. Петлюри і уряду УНР — поради Раковському звернутися безпосередньо до Директорії. Всеволод Голубович і Йосип Безпалко виступили за те, щоб взагалі ніякої відповіді не давати. Тільки Цегельський знову відстоював необхідність розпочати переговори, вважаючи, що одинокий "фронт, котрий можна зліквідувати, — більшовицький фронт"¹². 24 травня він ще раз закликав уряд ЗУНР розпочати переговори, але не одержав позитивної відповіді. Як зауважив Петрушевич, "на всій Україні ведуться повстання, большевизм померкає"¹³. Пропозиція Раковського лишилася без відповіді.

Антонов - Овсієнко спробував встановити безпосередній контакт з командуванням УГА. За дорученням Ради оборони УСРР він разом з Володимиром Затонським і Олександром Шумським виїжджав до Волочиська, де висловив готовність постачати Галицькій армії зброю за умов повного розриву з Петлюрою і сприяння у ліквідації його військ; реорганізації Галицької армії з вигнанням "контрреволюційного" офіцера; передачі вантажів, евакуйованих до Галичини; і, нарешті, пропуску радянських військ для боротьби проти румунів¹⁴. Для зустрічі і переговорів з радянськими делегатами від галицького командування так ніхто й не прибув.

Отже, спроби перших контактів між радянською Росією і Україною, з одного боку, та ЗУНР, — з іншого, не привели до конкретних результатів. Раковський і Антонов - Овсієнко висували завідомо неприйнятні умови переговорів, що передбачали повний розрив галичан з УНР. Крім того, більшовицька ідея світової революції передбачала скасування всіх кордонів в Європі, не кажучи про Східну Галичину. Галицьких робітників і селян відверто закликали до збройного виступу проти власного уряду. Зі свого боку, лідери ЗУНР не вірили у щирість більшовицьких пропозицій, силу і довготривалість існування радянської влади. По-друге, Станіслав боявся, що контакти з більшовиками

викличуть незадоволення Антанти, яка, на думку західноукраїнських лідерів, мала вирішальне слово у розв'язанні східногалицького питання. Недаремно у всіх ногах і зверненнях до західних держав Петрушевич і Державний Секретаріат підкреслювали значення Східної Галичини у боротьбі з більшовизмом. І, нарешті, важливу роль у визначенні позиції наддністрянського уряду відіграв її союз з Директорією: адже внаслідок Акту злуки від 21 січня 1919 р. ЗУНР була частиною УНР. До осені 1919 р. Петрушевич вірив у кінцевий успіх соборної України, тому йшов на компроміси з Директорією, незважаючи на партійні суперечності і різні зовнішньополітичні пріоритети двох республік.

Після прибуття на галицький фронт польської армії під командуванням генерала Галлера і початку загального наступу в середині травня становище УГА і уряду ЗУНР стало катастрофічним. Наприкінці місяця поляки досягають найголовнішого — окупували нафтові райони і встановили спільний кордон з Румунією. Західноукраїнське керівництво розглядало різні варіанти подальших дій. Активізувалися політичні сили, що схилилися до порозуміння з радянською Україною і Росією. Так, посол Великобританії у Берні Г. Румболд надіслав міністру закордонних справ Дж. Бальфуру цікавий документ — лист групи західноукраїнських політиків, які перебували у Відні (прізвища не вказувалися), до Б. Куна від 13 червня. У ньому зазначалося, що група, "маючи вирішальний вплив на селян і робітничий клас в Західній Україні", визнає радянську систему як "єдино можливу форму політичної організації". Автори пропонували усунути від влади уряди УНР і ЗУНР, об'єднати західноукраїнські війська з радянськими в Україні і розпочати спільний наступ проти польської армії в Галичині і на Волині та проти румунських військ у Галичині й на Буковині. Далі планувалося укласти економічну та військову угоди з радянськими урядами у Москві і Будапешті. Натомість висувалася вимога об'єднати всі етнографічні українські землі в "цілковито незалежну і суверенну Українську Радянську Республіку" з "гарантією культурної і економічної автономії для національних меншин, включаючи євреїв". Уряд мав бути сформований переважно з українців, державною мовою повинна стати українська. Група просила передати ці пропозиції, що "можуть мати надзвичайну важливість для розвитку радянської системи в Європі", Раковському, Леніну і Троцькому¹⁵.

25 червня 1919 р. Найвища Рада Паризької мирної конференції ухвалила рішення, за яким Варшава дістала дозвіл на тимчасову військову окупацію Східної Галичини до р. Збруч. Польський уряд не забарився ним скористатися. Враховуючи майже безнадійне становище Галицької армії, командування Червоної армії ще раз запропонувало укласти угоду про спільний фронт і боротьбу проти Петлюри за постачання військового спорядження. До Чорткова, де тоді перебував Петрушевич і Начальна Команда УГА, приїхала делегація Червоної армії. Як стверджує дослідник історії ЗУНР професор О. Ю. Карпенко, командуючі корпусами УГА генерали Мирон Тарнавський і Осип Микитка розпочали переговори¹⁶. Інших відомостей про переговори, якщо вони взагалі відбулися, ми не маємо.

Занепокоєний цим, уряд УНР надіслав Петрушевичу відповідний запит. Судячи з відповіді, Петрушевич, який ще 9 червня оголосив себе Диктатором ЗУНР, не погодився на таку кардинальну зміну зовнішньополітичного курсу. 8 липня Диктатор написав голові РНМ УНР Б. Мартосу: "В Чорткові ані Диктатор, ані ніхто другий не прийняв більшовицьких відпоручників, і вони, не дочекавшись до вечора ніякої розмови, вернулися на фронт... Виходить ясно, що з більшовиками не ведено ніяких переговорів, ані заключено з ними ніякої умови"¹⁷.

40-тисячна Галицька армія могла надати суттєву допомогу військам УНР. Це добре усвідомлював Петлюра, який разом з представниками

свого уряду і військового командування з 9 липня майже без перерви їздив до Чорткова для переговорів з галицьким керівництвом. Нарешті, після тривалих розмов і вагань Петрушевич дав згоду на перехід УГА на Поділля, на невелику територію, контрольовану наддніпрянським урядом. 16—18 липня 1919 р. Галицька армія перейшла Збруч, відкривши нову сторінку у взаєминах двох українських урядів.

Бойове співробітництво армій УНР і ЗУНР, однак, тривало недовго, і вже восени 1919 р. злука завершилася повним розривом. У листопаді командування УГА, намагаючись врятувати знесилену поразками на фронтах і епідемією тифу армію, розпочало переговори з представниками Добровольчої армії генерала Денікіна. В результаті було підписано протокол, за яким УГА перейшла на бік Денікіна. З іншого боку, уряд УНР в особі міністра закордонних справ Андрія Лівича підписав 2 грудня у Варшаві декларацію, в якій визнав приналежність Східної Галичини до Польщі.

Як відомо, на початку 1920 р. УГА зробила черговий різкий поворот, уклавши угоду з Червоною армією і змінивши свою назву на Червону українську галицьку армію (ЧУГА). Є підстави стверджувати, що Петрушевич був непричетний до цього кроку галицьких військових, адже, опинившись наприкінці 1919 р. в еміграції у Відні, він фактично втратив контроль над рештками своєї армії.

У Відні Петрушевич розпочав бурхливу міжнародну діяльність. Проте до середини 1920 р. зовнішня політика ЗУНР була нечіткою. Її викристалізацію загальмувала польсько-радянська війна, що розпочалася 25 квітня спільним наступом на Київ військ Ю. Пілсудського і двох українських дивізій С. Петлюри. Переломною для Петрушевича стала середина липня 1920 р., а саме переможний марш Червоної армії на Варшаву і міжнародна конференція у бельгійському містечку Ота. Укладений 10 липня договір між державами Антанти і Польщею передбачав запрошення західноукраїнських представників на майбутню конференцію для вирішення статусу Східної Галичини, а нота міністра закордонних справ Великобританії Керзона залишала Східну Галичину поза межами Польщі.

На зміну міжнародної кон'юнктури Петрушевич відреагував негайно. 25 липня він видав розпорядження про організацію "Уряду Диктатора ЗУНР" з осідком у Відні. Було взято курс на пропагування ідеї незалежної Галицької Республіки. Як і раніше, основні надії Петрушевич покладав на Великобританію, котра з різних причин протидіяла намаганням Варшави і Парижа остаточно вирішити східногалицьку проблему на користь Польщі.

Водночас з середини 1920 р. погляди Петрушевича дедалі частіше зверталися до радянської України і Росії. Разом із розчаруванням у політиці Заходу, який у червні 1919 р. дав згоду на військову окупацію Польщею Східної Галичини, і консолідацією радянської влади в Україні та Росії зростала вага останніх в очах західноукраїнської еміграції. Її кола плекали надію на поразку Варшави у радянсько-польській війні, наслідком якої стало б визволення Східної Галичини від панування Польщі. Влітку 1920 р. такий перебіг подій здавався цілком реальним. 1 серпня на частині галицької території, зайнятій радянськими військами, було проголошено Галицьку Соціалістичну Радянську Республіку на чолі з В. Загонським, що проіснувала до 21 вересня того ж року. Син президента ЗУНР Антін Петрушевич писав у цей час у приватному листі до заступника Уповноваженого уряду ЗУНР у закордонних справах Григорія Микитея: "Виключно мілітарним успіхам червоної армії завдячуємо, що взагалі заговорено про Східну Галичину, як про отверте міжнародне питання. Если большевики будут побиті, нам знову останеться один вихід — угода з поляками"¹⁹.

Такі настрої дедалі більше поширювались в урядових колах ЗУНР. Коли ж наступ Червоної армії було зупинено, і у Ризі розпочалися радянсько-польські переговори, Петрушевич та його оточення сподівалися, що радянські уряди України і Росії не визнають анексію Польщею Східної Галичини і тим самим підтримають останню на міжнародній арені. Петрушевич був переконаний, що "всю нашу надію на кращу будучину покладати можна лиш на большевицьку Росію та Лондон"²⁰. Цікаво також, що, на думку зунрівських лідерів, "їх [більшовиків. — О. П.] володіння в Галичині було багато краще від польського"²¹.

21 вересня у Ризі відбулося перше офіційне пленарне засідання радянсько-польської мирної конференції, яка з перервами засідала до березня наступного року. До складу радянської делегації на чолі з Адольфом Йоффе входили на різних етапах переговорів представники уряду УСРР Дмитро Мануїльський, Еммануїл Квірінг та Юрій Коцюбинський. Петрушевич направив на переговори неофіційну галицьку делегацію у складі Костя Левицького (голова), Луки Мишуги, Осипа Назарука та Ернеста Брайтера. Зунрівські представники прибули до Риги 26 вересня, коли переговори вже розпочалися. Одразу вони звернулися до учасників переговорів з ногою, в якій попередили про нелейтимність будь-якого рішення щодо статусу Східної Галичини без згоди УНРади ЗУНР²².

Протягом першого етапу радянсько-польських мирних переговорів (вересень—жовтень 1920 р.) якраз і було встановлено контакти між еміграційним центром ЗУНР та урядами УСРР і РСФРР. І якщо у 1919 р. ініціаторами налагодження взаємин виступали більшовики, то тепер ініціативу перебрав уряд ЗУНР. Таємна інструкція галицьким представникам, підписана Петрушевичем, ставила їм завдання "недопустити до того, щоб Галичина була силою мирового трактату між Польщею і Росією—Україною, признана в цілості або в часті Польщі". Делегація не повинна була брати участь у будь-яких польсько-радянських переговорах, навіть якби її запросили. Петрушевич боявся, що в разі визнання у Ризі приналежності Східної Галичини до Польщі факт участі зунрівських представників у переговорах міг серйозно зашкодити галицькій справі на міжнародній арені. Тому їм доручалося зайнятися головним чином пропагандистською діяльністю у ризькій пресі для роз'яснення позиції і домагань уряду ЗУНР²³. До речі, члени делегації спочатку не погодилися з тим, що їм апріорі заборонялося брати участь у переговорах, про що писали до Відня з Берліна, де перебували до 22 вересня²⁴. Крім того, інструкція забороняла зунрівським представникам вступати у будь-які зносини з польською делегацією, натомість зобов'язувала "увійти у контакт з російсько-українською [делегацією] та приєднати її до ідеї повного визволення Галичини з-під польського панування"²⁵.

Уряд ЗУНР розглядав також можливість висунення радянською делегацією вимоги про приєднання Східної Галичини до радянської України. У цьому випадку уряд ЗУНР планував відрядити до Риги авторитетного представника галицьких соціал-демократів (зокрема велися відповідні розмови з Семеном Вітиком, які через взаємну недовіру закінчилися безрезультатно)²⁶.

Виконуючи директиви уряду, Е. Брайтер конфіденційно зустрівся з головою радянської делегації А. Йоффе одразу після приїзду зунрівської делегації до Риги²⁷. Як свідчать документи, член УНРади і уряду ЗУНР Е. Брайтер, який вважав себе "незалежним соціалістом", відіграв велику роль у налагодженні відносин з більшовиками. Фактично він був довірною особою Петрушевича у цій справі. Не марнували часу й інші галицькі представники. Зокрема, О. Назарук зустрівся з Д. Мануїльським²⁸.

Радянська делегація не ухилялася від контактів з посланцями Петрушевича, адже прагнула використати галицьке питання для тиску на Варшаву на переговорах, аби остання не порушувала загальноукраїнське питання і позбавила своєї підтримки Петлюру і уряд УНР. Про це дещо пізніше Йоффе відверто заявив голові польської делегації Яну Дабському під час конфіденційної зустрічі²⁹. А на початку переговорів радянська делегація запропонувала Визнати незалежність Східної Галичини у принципі, а її остаточну долю мав би визначити проведений там референдум на основі загального, прямого, рівного і таємного голосування. Про це йшлося у другій статті радянського проекту мирного договору, який Йоффе представив 28 вересня³⁰.

Однак, зустрівши рішучий опір поляків³¹, радянські делегати швидко погодилися на лінію кордону, за якою Східна Галичина лишалася у складі Польщі, натомість остання відмовлялася підтримувати Петлюру, що й було зафіксовано у підписаному 12 жовтня попередньому польсько-радянському мирному договору. Російський Раднарком поспішав з укладенням миру з огляду на підготовку наступу проти білої армії Врангеля в Криму і можливість союзу між Варшавою і Врангелем. Тому ще 21—23 вересня В. І. Ленін направив телеграму Йоффе, в якій давав директиву робити максимум територіальних поступок, включаючи згоду на державний кордон між "Росією і Східною Галичиною", якщо поляки укладуть мирний договір протягом десяти днів³².

Цікаво, що В. Винниченко, який у 1920 р. на кілька місяців виїжджав у радянську Україну для устійнення умов свого можливого повернення на батьківщину, після розмов з радянським керівництвом виніс враження, яким поділився з урядом ЗУНР, що "російські більшовики не бажають самостійної Східної Галичини, ні її прилучення до радянської України" тому, що в обох випадках Східна Галичина "скріпила би визначно український елемент і його силу на великій Україні" і стала б "опорою небезпечної для большевицької Росії реакції"³³.

Вірогідно, у ставленні до Східної Галичини існували серйозні розбіжності між партійно-державними керівниками УСРР і РСФРР, які уряд ЗУНР намагався згодом неодноразово використати. Після повернення з Риги галицькі делегати звітували урядові, що вищеназваної точки зору дотримувалася "група Зінов'єва", натомість "група під проводом Раковського" вважала за необхідне підтримати прагнення галицьких українців до незалежності³⁴. Принаймні, Д. Мануїльський, повернувшись після переговорів, написав статтю, де засудив "імперіалістичний характер" Ризького договору і нагадав досвід Брест-Литовська, який показав, що немає кордонів, котрі не можна було б переглянути³⁵.

7 жовтня зунрівська делегація висловила рішучий протест проти умов попереднього польсько-радянського миру, який "не може мати ніякого значення, та його ніколи наш нарід за важне не признає"³⁶. Право остаточного вирішення долі Східної Галичини уряд ЗУНР залишав за Паризькою мирною конференцією.

Однак після укладення невігідного для Петрушевича миру між Польщею і РСФРР радянсько-зунрівські контакти не припинилися. Радянські делегати запевнили представників Петрушевича у приватних розмовах у Ризі, що РСФРР та УСРР будуть і надалі підтримувати незалежність Східної Галичини³⁷. Це дало підстави Г. Микитею написати представникові ЗУНР у США Л. Цегельському: "Совітська Росія і Радянська Україна стоять і дальше на становищі державної самостійности Східної Галичини"³⁸.

18 березня 1921 р. радянсько-польські переговори у Ризі закінчилися підписанням мирного договору, зміст якого майже не відрізнявся від попереднього від 12 жовтня 1920 р. Завершальна фаза переговорів навес-

ні 1921 р. мала ще один важливий наслідок. Представник УСРР на переговорах Е. Квірінг надіслав на розгляд політбюро ЦК КП(б)У записку "Про дипломатичні представництва УСРР", в якій пропонував утворити закордонні представництва республіки у великих державах (Англія, США, Франція, Німеччина та Італія) і сусідніх країнах. Зокрема, він вважав за необхідне відкрити українське посольство у Варшаві і консульства у Львові, Тернополі і Станіславі. Квірінг писав: "Жодною мірою ми не можемо залишатися байдужими до дальшої долі Галичини і захоплених у нас Волині та Холмщини"³⁹.

Записка Квірінга була підтримана партійним керівництвом. Як наслідок протягом 1921 р. радянська Україна встановила дипломатичні відносини з кількома європейськими країнами.. Вже у травні 1921 р. до Праги приїхав Повноважний представник УСРР в ЧСР Михайло Левицький, а у середині вересня до Берліна прибув Уповноважений представник УСРР в Німеччині Володимир Аусем. До Варшави у жовтні було призначено послом радянської України Олександра Шумського, а наприкінці грудня Повноважним представником УСРР в Австрії став Юрій Коцюбинський.

Дипломатичні представництва УСРР за кордоном пильно стежили за діяльністю української і західноукраїнської політичної еміграції та ставленням до неї в західних столицях⁴⁰. Зрештою, українські радянські представництва засновували не в останню чергу для того, аби протидіяти унерівським дипломатичним місіям і позбавити емігрантський уряд Петлори права представляти інтереси України. Як вважав Закордонний відділ ЦК КП(б)У, "енергійна діяльність української контрреволюції за кордоном вимагає не менш енергійної контрреакції"⁴¹. Дипломати радянської України вороже ставилися до існування в європейських центрах дипломатичних місій УНР, порушуючи перед відповідними урядами питання про їхню заборону. Разом з тим, до діяльності зунрівських представництв, які функціонували у Празі, Відні, Берліні, Лондоні, Парижі, Римі і Белграді, ставлення було нормальним і навіть зацікавленим.

Петрушевич, зі свого боку, досить швидко скористався з факту відкриття представництв УСРР за кордоном для встановлення з ними неофіційних зв'язків. Робилося це через довірену особу — російського емігранта Олексія Пфейля (в інших документах його прізвище подається як Фраль). Як свідчать документи, уперше Пфейля було представлено Михайлу Левицькому співробітником МЗС ЧСР у вересні 1921 р. Пфейль приїхав до Праги за дорученням Є. Петрушевича, аби з'ясувати ставлення радянської України до самостійності Східної Галичини. Адже Петрушевича "лякали радянизацією Галичини і приєднанням її до радянської України". М. Левицький, очевидно, не мав докладних інструкцій, а тому відповів Пфейлю, що згідно з Ризьким договором Харків (тодішня столиця УСРР) розглядає Східну Галичину як "внутрішнє галицько-польське питання". Однак у разі фактичного утворення незалежної галицької держави уряд УСРР не вважатиме себе зв'язаним Ризьким договором. Більше того, за словами М. Левицького, якщо Варшава розпочне в Галичині громадянську війну, "ми будемо змушені тим чи іншим способом навести порядок на своєму кордоні, але ми ніколи не прагнули і не прагнемо до загарбання і приєднання Східної Галичини до радянської України"⁴². М. Левицький повідомив у Наркомат закордонних справ про бажання зав'язати з ним відносини галицького представника у Празі Євгена Левицького і просив відповідних інструкцій⁴³. Окрім М. Левицького, О. Пфейль встановив зв'язки з російським дипломатом у Празі П. Мостовенком, який, здається, суттєво посприяв у налагодженні відносин між ЗУНР і РСФРР⁴⁴. Проте більш детальної інформації ми не маємо.

У цілому ж у 1921 р. взаємини між Петрушевичем і радянською Україною та Росією розвивалися досить мляво. З одного боку, радянська дипломатія не вважала, що укладення мирного договору з Польщею означало визнання окупації нею Східної Галичини, і продовжувала дивитися на східногалицьке питання як на остаточно не розв'язану міжнародну проблему. Зокрема, у ноті Народного комісаріату закордонних справ УСРР, врученій уряду Польщі 3 жовтня, висловлювався протест проти заходів Варшави, спрямованих на подальшу інкорпорацію Східної Галичини, і заявлялося, що "радянський уряд не буде вважати законним і обов'язковим для нього жодне рішення, що стосується державного ладу Східної Галичини, яке буде прийняте без його участі і вільного волевиявлення всього галицького народу"⁴⁵. До того ж, Варшава не поспішала виконувати свої зобов'язання за Ризьким договором, продовжуючи таємно підтримувати Петлюру і військові табори УНР на власній території.

¹ Максимчук І. О. Нарис історії роду Петрушевичів. — Чикаго, 1967. — С. 162.

² Шульгин О. Без території. Ідеологія та чин Уряду УНР на чужині. — Париж, 1934. — С. 26.

³ Пущкаш А. Внешняя политика Венгрии. Ноябрь 1918 — апрель 1927 г. — М., 1981. — С. 83.

⁴ Винниченко В. Відродження нації. — Київ; Відень, 1920. — Ч. III. — С. 322.

⁵ Львівський обласний державний архів (далі — ЛЮДА), ф. 257, оп. 2, спр. 1449, арк. 16.

⁶ Лозинський М. Галичина в рр. 1918 — 1920. — Нью-Йорк, 1970 (Б.м., 1922). — С. 103.

⁷ Антонов-Овсеенко В. Записки о гражданской войне. — Л., 1933. — Т. IV. — С. 182.

⁸ Там же. — С. 185.

⁹ Советская Россия—Венгерская Советская Республика. 1919 год. Документи и материалы. — М., 1990. — С. 93.

¹⁰ Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні (1917—1920). Документи і матеріали. — Львів, 1957. — С. 104—106.

¹¹ ЛЮДА, ф. 257, оп. 2, спр. 1449, арк. 27; Карпенко О. КХ Імперіалістична інтервенція на Україні 1918—1920. — Львів, 1964. — С. 171.

¹² ЛЮДА, ф. 257, оп. 2, спр. 1449, арк. 27.

¹³ Там же, спр. 1458, арк. 3.

¹⁴ Антонов-Овсеенко В. Указ. соч. — С. 292.

¹⁵ Foreign Office Records (London, Great Britain). — 371/3965, 1919, Russia, doc. 97489; Ukraine and Poland in Documents 1918—1922. — Hunczak Taras, ed. — Vol. I. — New York, 1983. — P. 226—228.

¹⁶ Карпенко О. Ю. Назв. праця. — С. 183.

¹⁷ Центральний державний архів вищих органів влади України (далі — ЦДАВО України), ф. 2192, оп. 1, спр. 2, арк. 261.

¹⁸ Докладніше про це див.: Верига В. Галицька Соціалістична Советська Республіка 1920 р. — Нью-Йорк, 1986; Тищик Б. Й. Галицька Соціалістична Радянська республіка (1920). — Львів, 1970.

¹⁹ Український Католицький університет (Рим, Італія). Архів уряду ЗУНР. — 293(ЩА). — Лист А. Петрушевича до Г. Микитя, 19.08.1920.

²⁰ Там же. — 3 листа з Відня до К. Левицького в Ризі, 1.10.1920.

²¹ Там же.

²² Українська делегація Східної Галичини в Ризі. — Відень, 1920. — С. 4—16; Назарук О. Галицька делегація в Ризі 1920 р.: Спомини учасника. — Львів, 1930. — С. 3—49.

²³ Архів уряду ЗУНР. — 294(III)D.

²⁴ Там же. — 294(III)Dz. — Протокол № 4 засідань делегації ЗУНР, Берлін, 15.09.1920; 293 (II)A. — Лист представника ЗУНР в Берліні Є. Левицького до С. Витвицького, 25.09.1920.

²⁵ Там же. — 294(III)D. — Цікаво, що польська дослідниця міжнародних аспектів східногалицького питання З. Заксше у 1970 р. висловила непідтверджену документами гіпотезу про сподівання галицьких українців на зближення з радянською делегацією в Ризі. Див.: Zaks Zofia. Radziecka Rosja i Ukraina wobec sprawy państwowej przynależności Galisji Wschodniej 1920—1923 // Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. — 1970. — N 6. — S. 78.

²⁶ Там же. — 293 (II)A. — Лист з Відня (ймовірно, від С. Витвицького) до Є. Петрушевича у Лондоні, 1.10.1920; Лист з Відня до К. Левицького, 6.10.1920.

²⁷ Там же. — 294(III)Dz. — Протокол № 10 засідань делегації ЗУНР, Рига, 26.09.1920.

²⁸ Назарук О. Назв. праця. — С. 140, 142.

²⁹ W a n d y ' c z P i o t r S. Soviet-Polish Relations, 1917—1921. — Cambridge, 1969. — P. 265.

³⁰ Dokumenty i materialy do historii stosunkow polsko-radzieckich. — Т. III, ed. Gasiorowska-Grabowska N. et al. — Warszawa, 1964. — S. 437—441.

³¹ P a l i j M. The Ukrainian — Polish Defensive Alliance, 1919—1921. An Aspect of the Ukrainian Revolution. — Edmonton; Toronto, 1995. — P. 150—151.

³² Л е н і н В. І. Повне збір. творів. — Т. 36. — С. 123.

³³ Архів уряду ЗУНР. — 295(IV)А. — Лист уряду ЗУНР до делегації УНРади у Львові, 15.10.1920.

³⁴ Там же.

³⁵ М а н у и л ь с к и й Д. 3. О рижских переговорах // Коммунистический Интернационал. — 1920. — № 15. — С. 3077—3082.

³⁶ Н а з а р у к О. Назв. праця. — С. 145—147; Архів уряду ЗУНР. — 294(III)D.

³⁷ Архів уряду ЗУНР. — 295(IV)А. — Лист уряду ЗУНР до делегації УНРади у Львові, 15.10.1920.

³⁸ Там же. — 303 (I)А. — Лист Г. Микитея до Л. Цегельського. 28.11.1920.

³⁹ Цит. за: К у л ь ч и ц ь к и й С. В. УСРР в добу нової економічної політики (1921—1928 рр.). — К., 1995. — С. 131.

⁴⁰ Див., наприклад, звіти М. Левицького з Праги до Х. Раковського (ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 560, арк. 7—8, 64—67).

⁴¹ С л и в к а Ю. Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. — К., 1973. — С. 184.

⁴² ЦДАВО України, ф. 4, оп. 1, спр. 560, арк. 70—71.

⁴³ Там же.

⁴⁴ Архів уряду ЗУНР. — 315(III)С. — Звіт О. Пфейля К. Левицькому, 18.08.1922.

⁴⁵ Цит. за: С л и в к а Ю. Ю. Назв. праця — С. 175—177

(Далі буде)

